

Анотація

Ільїна О.В. Особливості впливу обтяжуючих обставин на кримінальну відповідальність. – Стаття.

У науці кримінального права ідея про те, що обтяжуючі обставини обтяжують відповідальність особи, поступово стала чи не найбільш поширеною.

Вплив обтяжуючих обставин (як тих, що містяться в Загальній частині, так і тих, що містяться в Особливій) не обмежується лише однією формою кримінальної відповідальності – покаранням, а поширюється на неї повністю.

Ключові слова: обтяжуючі обставини, кримінальна відповідальність, тлумачення закону.

Summary

Iljina O.V. Features of influence of aggravating circumstances on criminal responsibility. – Article.

In a science of the criminal right the idea that aggravating circumstances increase responsibility of the person has become almost the most widespread.

Influence of aggravating circumstances (as that contain in the General part, and that contain in Special part of Criminal Code) is not limited only to one form of the criminal liability – punishment, but extends on it completely.

Key words: aggravating circumstances, criminal liability, interpretation law.

УДК 343.268:159.922.762

Н.М. Мирошніченко

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ З РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

Розумова незрілість серед неповнолітніх в останні роки явище поширене. Як показує статистика в Україні приблизно 225 тис. розумово відсталих осіб, з них 88 тисяч дітей. Близько 15 тисяч дітей «не охоплені» жодними програмами, 31,6 тис. перебувають в інтернатних закладах [1, с. 5]. Велика кількість таких підлітків вчинюють суспільно небезпечні діяння. На жаль, вітчизняне законодавство не має чіткої позиції щодо правових наслідків вчинення злочину неповнолітньою особою, яка має певні аномалії у розвитку, які не пов'язані з хворобою. Тому вивчення цієї проблеми має велике теоретичне та прикладне значення.

Проблемними питаннями злочинності неповнолітніх осіб з певними аномаліями, займались вчені представники науки кримінального права, кримінології, зокрема: М.В. Бурдін, О.Д. Сітковська, В.П. Ємельянов, В.В. Голіна, Є. Цимбал, О. Сапожнікова, С.В. Бородін, Ю.М. Антонян.

Виходячи з принципу суб'єктивного ставлення, кримінальній відповідальності підлягає тільки та особа, яка усвідомлювала значення своїх дій. На здатність усвідомлювати свої дії певним чином впливають розумові здібності та вік особи. У доктрині кримінального права активні дискусії відносно правових наслідків

встановлення затримки психічного розвитку у неповнолітніх, які не пов'язані з психічними захворюваннями. У даному випадку йдеться про невідповідність віку та розумових здібностей неповнолітніх осіб. У науці кримінального права невідповідність психічного розвитку підлітка його фактичному віку іменується «віковою неосудністю». На відміну від деяких зарубіжних держав, вітчизняне законодавство не має нормативного закріплення «вікової осудності», тому в судовій практиці виникають спірні питання відносно правових наслідків встановлення розумової незрілості.

Як показує вивчення історичних пам'яток кримінального законодавства, інститут вікової осудності у своєрідному виді відомий ще з давніх часів. На протязі багатьох століть кримінальне законодавство диференціювало вік кримінальної відповідальності в залежності від ступня розуміння неповнолітнім своїх вчинків. Однак ці нормативні документи не давали тлумачення терміна «розуміння» і не відокремлювали причини, внаслідок яких особа не в змозі була розуміти свої дії, тому ми можемо передбачити, що до таких причин відносили й розумову відсталість, яка не пов'язана з психічними захворюваннями.

Так, згідно з Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 року, кримінальної відповідальності підлягали діти, які досягли 10 років, однак, якщо було встановлено, що особа у віці від 10 до 14 років діяла без «розуміння», вони не визнавались суб'єктами злочину. До таких осіб застосовувались спеціальні заходи, які виражались у передачі дітей батькам або благонадійним родичам для суворого за ними нагляду, виправлення та навчання за допомогою священнослужителя [2]. Вказана міра є прообразом примусового заходу виховного характеру у вигляді передачі неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання, яка передбачена у діючому кримінальному законодавстві України.

Деякі зміни з досліджуваного питання були внесені у кримінальне законодавство Судовими статутами 1864 року. Закон також диференціював вік кримінальної відповідальності в залежності від ступня «розуміння», однак, на відміну від Уложення про покарання кримінальні та виправні, такі неповнолітні визнавались суб'єктами злочину. Так, якщо було встановлено, що особи у віці від 14 до 17 років діяли «з неповним розумінням», до таких осіб застосовувались покарання, які передбачені для малолітніх у віці від 10 до 14 років, або вони направлялись до притулків до досягнення 18-річного віку, або у в'язницю, проте не більш ніж на рік та чотири місяці [3, с. 431].

Уложення в редакції від 1885 року повернулось до принципу вікової неосудності відносно неповнолітніх осіб у віці від 10 до 17 років, які при вчиненні злочину діяли без «розуміння». Такі особи віддавались батькам чи родичам під відповідний нагляд [4, с. 12].

У післяреволюційний період положення відносно кримінальної відповідальності неповнолітніх зазнали істотних змін. Так, Керівні начала з кримінального права РРФСР від 12 грудня 1919 року передбачали застосування до неповнолітніх осіб у віці від 14 до 18 років, які діяли «без розуміння», заходів виховного

характеру у вигляді передачі батькам або особам, які їх замінюють, а також направлення до спеціалізованих установ.

З прийняттям декрету РНК від 4 березня 1920 року «Про справи неповнолітніх, які обвинувачуються в суспільно небезпечних діяннях» та внесення певних змін у Керівні начала з кримінального права, вказівка на термін «розуміння» була виключена із законодавства. Як вказує В. М. Бурдін, прийняття даних змін, призвели до втрати інституту вікової осудності, який засновувався на цьому терміні [4, с. 15]. Незважаючи на ці зміни, кримінальне законодавство передбачало певні заходи медико-педагогічного характеру. Вони могли застосовуватись до всіх неповнолітніх осіб, у тому числі й до тих, які мали розумові відставання, які не пов'язані з психічними розладами.

На сучасному етапі розвитку є теж певні прогалини з приводу досліджуваної проблеми. Незважаючи на те, що Кримінальний кодекс України (далі КК України), прийнятий 2001 року, містить спеціальний розділ, присвячений «Особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», однак, в ньому відсутня норма, яка б регулювала правові наслідки встановлення у неповнолітніх осіб розумових відхилень, які не пов'язані з психічними захворюваннями, внаслідок яких неповнолітній не міг усвідомлювати свої дії в момент вчинення злочину. Згідно зі ст. 433 Кримінально-процесуального кодексу України (далі КПК), обов'язковому встановленню підлягають такі обставини, як стан здоров'я та загальний розвиток неповнолітнього. За наявності даних про розумову відсталість, не пов'язану з душевними захворюваннями, повинно бути з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними [5, ст. 433]. Дана процесуальна норма торкається питання вікової осудності, але не надає відповіді про правові наслідки. Для усунення прогалин в матеріальному і процесуальному законодавстві дається роз'яснення цього положення у Постанові Пленуму ВСУ «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру», згідно з п. 18 у разі підтвердження висновком експертизи наявності у неповнолітнього розумової чи психічної відсталості (не пов'язаної із психічним розладом) такого ступеня, за якого він за розвитком не відповідає віку, про який свідчать документи про народження, суд має поставити на розгляд питання щодо визнання неповнолітнього таким, що не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, до такої особи можливе застосування примусових заходів виховного характеру [6]. Однак постанова не вказує, які саме заходи із передбачених у ст. 105 КК України слід застосовувати до таких осіб.

У ст. 105 КК України закріплений вичерпний перелік примусових заходів виховного характеру, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, а саме: застереження; обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; направлення неповнолітнього до

спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення [7, ст.105]. На нашу думку, не всі із з перерахованих заходів доцільно призначати особам, які мають певні розумові відхилення. Першорядною метою призначення заходів виховного характеру до осіб з розумовою незрілістю, яка залежить не від психічних захворювань, а від соціальних факторів (наприклад, педагогічної занедбаності, умов виховання в неблагополучних сім'ях тощо), є надання належного виховання й освіти, а також надання соціальної і психологічної допомоги, які допоможуть неповнолітньому навчитись оцінювати свої вчинки, правильно мислити й розуміти. За допомогою застереження та обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків як примусових заходів виховного характеру досягнути вищенаведеної мети неможливо, тому немає сенсу їх призначати до неповнолітніх осіб з розумовою відсталістю.

Наступний вид заходу виховного характеру є передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання. На протязі XVIII–XX століть до неповнолітніх з розумовою відсталістю, призначались саме ці заходи. Однак, на нашу думку, їх не завжди можна призначити: як показує статистика, неповнолітні злочинці з певними аномаліями у розвитку виходять з неблагополучних сімей (алкоголиків, наркоманів), велика кількість таких підлітків бездомні, тому їх нема кому передавати.

Останній вид заходу виховного характеру самий суровій, це – направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення. Однак на практиці теж виникають деякі проблеми при застосуванні цих заходів відносно підлітків з наявністю розумової відсталості. Так, згідно з Постановою пленуму ВСУ України «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» до спеціальних навчально-виховних установ належать загальноосвітні школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації [6]. Згідно із Законом «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24.01.95, загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації є спеціальними навчально-виховними закладами для дітей, які потребують особливих умов виховання. До цих закладів можуть направлятися особи, які вчинили злочин у віці до 18 років або правопорушення до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність [8]. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. «Про організацію діяльності загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації», ці заклади мають створювати належні умови для життя, навчання та виховання учня, підвищення його загальноосвітнього і культурного рівня, професійної підготовки, розвитку індивідуальних здібностей і нахилів, забезпечити правове виховання та соціальний захист в умовах постійного педагогічного режиму [9]. Виходячи із зазначених завдань та функцій цих установ, уявляється ефективним призначення такого виду примусового заходу виховного характеру. За допомогою педагогів та навчання, яке надається в таких школах та професійних училищах соціальної реабілітації, можна подолати

розумові відставання, які пов'язанні з педагогічною занедбаністю. Однак, як вбачається із змісту Інструкції «Про медичне обстеження дітей і підлітків, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання», до осіб з розумовою відсталістю не можна застосовувати даний захід виховного характеру. Так, згідно з п. 2 цієї інструкції, до загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації направляються неповнолітні віком від 11 до 14 років, а до професійних училищ соціальної реабілітації, особи віком від 14 років, з нормальним інтелектом і здоров'ям [10].

На підставі викладеного можна зробити висновок, що система примусових заходів виховного характеру є недосконалою і потребує певних доповнень. До існуючої системи потрібно додати заходи, які б були ефективні для неповнолітніх осіб з розумовою відсталістю, яка не пов'язана із психічними захворюваннями.

У доктрині кримінального права висуваються пропозиції щодо нормативного закріплення інституту вікової осудності та її правових наслідків. Так, В.М. Бурдін, О. Сапожнікова пропонують не притягувати до кримінальної відповідальності неповнолітню особу, яка не усвідомлювала свої дії внаслідок розумової відсталості, яка не пов'язана з психічними захворюваннями. Поділяючи думку цих вчених, пропонуємо таких осіб вважати суб'єктами злочину, але звільняти від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Перелік примусових заходів виховного характеру доповнити таким видом, як поміщення неповнолітньої особи до лікувально-виховних закладів, які б спеціалізувались на підлітках з девіантною поведінкою та які мають розумові відхилення, не пов'язані з психічними захворюваннями.

Література

1. Сідельнік Л., Кравченко Р., Гончар Л. Як захистити дитину з розумовою відсталістю у ході надання освітніх та соціальних послуг : навч.-метод. посіб. для корекційних педагогів та соціальних працівників. – К., 2006. – 50 с.
2. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права. – М.: Издат. дом «Территория будущего», 2005. – 800 с.
3. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: в 2 т. – СПб., 1902. – Т. 1 : Общая часть. – 815 с.
4. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. – К.: Атіка, 2004. – 240 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України (зі змінами та доповненнями) – Х.: Одисей, 2009.
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» // ВВСУ. – 2006. – №7. – С. 11-16.
7. Кримінальний кодекс України (зі змінами та доповненнями станом на 1 вересня 2008 р.). – Х.: ТОВ «Одиссей», 2008. – 288 с.
8. Закон від 24 січня 1995 р. «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 1993 р. «Про організацію діяльності загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації».
10. Інструкція «Про медичне обстеження дітей і підлітків, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання».

Анотація

Мирошниченко Н.М. Застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх з розумовою відсталістю. – Стаття.

У статті визначається поняття вікової осудності. Розглядаються проблеми, які виникають при застосуванні примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх осіб з розумовою відсталістю. На основі вивченого матеріалу робиться висновок про необхідність внести певні зміни у кримінальне законодавство.

Ключові слова: неповнолітній, вікова осудність, суб'єкт злочину, примусові заходи виховного характеру.

Summary

Miroshnichenko N.M. Application of the forced measures of educator character to minor with a mental backwardness. – Article.

Age capability definition is proposed in the article. Issues, concerning application of compulsory correctional remedies towards mentally retarded delinquents are considered. On the grounds of the research the necessity of current criminal legislation improvement was concluded.

Key words: delinquents; age capability; subject of a crime: compulsory correctional remedies.

УДК 343.2/7(430)

Л.А. Шалімов

ЗАХОДИ БЕЗПЕКИ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ПОЛІТИЦІ ФРН

Зріст наркоманії призвів до поширення тяжких злочинів. Ціла низка злочинів проти сексуальної свободи особи призвели до спалаху гострих дискусій в суспільстві ФРН з приводу боротьби з ними. У зв'язку з цим реформування заходів безпеки набуло у кримінально-правовій політиці ФРН нових обертів.

Теоретичну базу цього напрямку досліджень у минулому заклав Франц Ліст. До сучасних дослідників застосування заходів безпеки у ФРН можна віднести правознавців Хаінца и Камаєра.

Метою цієї статті є аналіз існуючих заходів безпеки у з'ясування результатів їх застосування та їх місце в сучасній кримінально-правовій політиці ФРН.

Вперше відмінність між осудними і неосудними злочинцями в німецькому кримінальному кодексі з'явилася в 1871 р. Внаслідок цього психічні хворі й особи з психічними розладами більше не піддавалися кримінальному покаранню. Питання про їх направлення до психіатричної лікарні вирішували в поліцейському відомстві. Приміщення у спеціалізовану (лікувальну) виправну установу (Massregelvollzug) вводиться «Законом проти звичних злочинців і про заходи безпеки та виправлення» (1933). Ця реформа була результатом дискусій. Вони тривали десятиліттями.

На сьогодні справа виглядає так:

По-перше, право на приміщення у спеціалізовано-(лікувальну)-виправну установу регламентується рядом федеральних законів, законодавством земель і